

A Theological Model for the Meaning of Life: A Critical Evaluation of J. Edward Barrett's Four-Dimensional Framework

Ghazaleh Hojjati

PhD, Department of Islamic Philosophy and Mysticism, Faculty of Religions and Islamic Studies, International University of Islamic Religions. Tehran, Iran.

ghazaleh.hojjati@mazaheb.ac.ir

Article Info

EXTENDED ABSTRACT

Article Type: Research

Article history:

Received: 2025/08/30

Revised: 2025/12/14

Accepted: 2026/01/20

Online Publication: 2026/06/17

Keywords:

Theology of the Meaning of Life; J. Edward Barrett; Clifford Williams; Crisis of Meaning; Religious Experience.

1. Statement of the Problem: The question of the meaning of life is one of the oldest and most fundamental inquiries of humanity, manifested in various forms since the inception of religious and philosophical thought, and currently confronting unprecedented contemporary challenges. This question is by no means a purely abstract or theoretical puzzle; rather, it is intricately woven into the deepest layers of human experience, including suffering and joy, hope and despair, faith and ethics, identity crises, death anxiety, and the pervasive sense of existential emptiness within a secularized world. Consequently, engaging with the meaning of life requires entering an inherently interdisciplinary domain that encompasses metaphysics and theology alongside psychology, sociology, and everyday lived experiences.

Cite this article

Hojjati, G. (2026). A Theological Model for the Meaning of Life: A Critical Evaluation of J. Edward Barrett's Four-Dimensional Framework. *Philosophia et Theologia: Dialogues in Criticism and Reflection*, 31(2), pp. 1-29.
<https://doi.org/10.22081/jpt.2025.72739.2271>

Publisher: Islamic Sciences and Culture Academy

© The Author(s)

Within this discourse, J. Edward Barrett, through his four-dimensional framework, has attempted to bridge the gap between theology and the philosophy of meaning. However, this framework faces profound existential challenges such as nihilism, the problem of evil and suffering, and the reality of death and oblivion. Therefore, the central problem of the present paper is whether a structurally coherent and responsive theological model for the meaning of life can be formulated by critically building upon Barrett's four-dimensional framework, drawing upon analytical theology, and incorporating the insights of thinkers such as Clifford Williams, Paul Tillich, John Hick, Richard Swinburne, and Viktor Frankl—a model that remains robust at the theoretical level while aligning with the lived religious and moral experiences of human beings.

2. Research Objectives: The primary objective of this article is to present and critically evaluate a theological model for the meaning of life based on J. Edward Barrett's four-dimensional framework and the supplementary analyses offered by Clifford Williams. This model endeavors to demonstrate that the meaning of life cannot be sought exclusively at the level of individual psychology or philosophy, but must be understood and articulated in relation to God, religious traditions, and the broader context of human religious and moral experiences. The specific sub-objectives of this research include:

First: To precisely formulate the four dimensions of the model (the macro-theological dimension, the individual-existential dimension, the social-ethical dimension, and the eschatological dimension) and elucidate the interconnectedness among them.

Second: To evaluate the capacity of this model to respond to three monumental contemporary challenges: nihilism and absurdity, the problem of evil and suffering, and the problem of death and mortality.

Third: To delineate the practical applications of this model in the fields of applied ethics, spiritual mental health, and the analysis of daily religious practices such as prayer, worship, and collective participation.

Fourth: To emphasize the necessity of interdisciplinary dialogue among theology, philosophy, psychology, and the social sciences, as well as the importance of empirical research concerning meaning-making experiences to open new horizons for the theology of the meaning of life.

3. Research Methodology: The methodology executed in this research

---

---

is a combination of descriptive-analytical, critical, and interdisciplinary approaches. First, utilizing a descriptive-analytical method, key concepts such as "meaning," "happiness," "purpose," and "value" are conceptually decoupled, and the distinctions between subjectivist and objectivist approaches are highlighted. Following this conceptual mapping, Barrett's four-dimensional framework is expounded upon in complete detail. In the second stage, through a method of critique and evaluation, each of the four dimensions is critically gauged against the three main challenges. To achieve this, arguments from both proponents and opponents are extracted and analyzed, and empirical insights from positive psychology and logotherapy are utilized to evaluate the practical efficacy of the model. In the third stage, utilizing an hermeneutic-applied approach, the paper demonstrates how this theological model can be operationally implemented within the concrete lifeworld situations of religious believers.

4. Research Results: The results of this study can be categorized across theoretical, critical, and applied dimensions:

Theoretically: The article demonstrates that within a theological framework, the meaning of life is an objective and realistic concept; meaning that, independent of personal beliefs, human life can be objectively meaningful or meaningless in relation to God and the ultimate purpose of creation. Barrett's four-dimensional model, unlike reductive psychological or purely philosophical models, offers superior comprehensiveness because it simultaneously addresses "God and eschatology" alongside "individual duty and social solidarity." Furthermore, the distinction between "purpose" and "meaning" is clarified: while a life may possess a clear, specific purpose, that purpose lacks genuine, objective meaning if it does not align with the divine teleology.

Critically: When confronted with contemporary crises, the paper demonstrates that the theology of the meaning of life can provide a highly resilient response to nihilism. By recentering God, life is re-enchanted with meaning; as Tillich argues, faith has the capacity to conquer the anxiety of non-being. Regarding the problem of evil, the paper shows that while suffering may lack complete moral justification, it can be cogently framed within analytical theology—such as viewing suffering as a catalyst for soul-making (moral and spiritual growth), a byproduct of human free will, or a necessary counterpoint for a universe containing genuine love. This is further substantiated by Frankl's reflections on the Holocaust, proving that suffering

---

---

itself can be transformed into a source for discovering deeper meaning. Regarding the problem of death, the hope of resurrection and eternal life provides the necessary eschatological horizon. Without this horizon, many moral acts and instances of human love appear futile in the face of inevitable annihilation; with it, earthly life is transfigured into a meaningful prelude to ultimate reality.

Practically: The article concludes that this theological model directly guides applied ethics: the value of a moral action is determined not merely by its immediate, worldly consequences, but by its orientation toward God and eternity. Thus, pursuing justice and self-sacrifice remains profoundly meaningful even if it culminates in short-term worldly failure. Secondly, believers who anchor their existential meaning in relation to God experience lower levels of death anxiety, exhibit higher resilience in the face of suffering, and report elevated levels of hope. Thirdly, daily religious experiences—such as prayer, formal worship, pilgrimage, and fasting—are shown to be objective structures of meaning that facilitate genuine intersections with the sacred, rather than empty rituals. Finally, the article underscores the vital necessity of an ongoing interdisciplinary dialogue between theology, empirical sciences (such as the cognitive science of religion and cognitive psychology), and the social sciences to measure theological insights against empirical data, thereby opening new horizons for the human understanding of meaning.

الگوی الهیاتی برای معنای زندگی ارزیابی نقادانه

چارچوب چهاربُعدی جی. ادوارد برت

غزاله حجتی

دکتری، گروه فلسفه و عرفان اسلامی، دانشکده ادیان و معارف اسلامی، دانشگاه بین‌المللی مذاهب اسلامی، تهران، ایران.
ghazaleh.hojjati@mazaheb.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
<p>نوع مقاله: پژوهشی</p> <p>تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۶/۰۸</p> <p>تاریخ اصلاح: ۱۴۰۴/۰۹/۲۳</p> <p>تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۱۰/۳۰</p> <p>تاریخ انتشار آنلاین: ۱۴۰۵/۰۳/۲۷</p> <p>کلیدواژه‌ها:</p> <p>الهیات معنای زندگی، جی. ادوارد برت، کلیفورد ویلیامز، بحران معنا، تجربه دینی.</p>	<p>الهیات معنای زندگی بر این اصل استوار است که معنا واقعیتی چندبُعدی و عینی است که در پیوندی بنیادین با خدا و غایت الهی شکل می‌گیرد. از این رهگذر، همهٔ ساحت‌های حیات انسانی را از تجربهٔ درونی فرد و اخلاق اجتماعی تا چشم‌انداز فرجام‌شناختی در بر می‌گیرد. در این چشم‌انداز، معنای زندگی تنها برآمده از رضایت ذهنی یا ساختارهای فردی نیست، بلکه حاصل انسجام میان ارزش‌ها، اهداف و باورهایی است که در پرتو رابطه با خدا وحدت و جهت می‌یابند. این مقاله، به‌اتکای ترکیبی از روش‌های توصیفی - تحلیلی و نقادی و باتکیه بر منابعی کلاسیک چون آثار آگوستین و آکویناس، همچنین چارچوب پیشنهادی جی. ادوارد برت برای الهیات معنای زندگی، نشان می‌دهد که چنین انسجامی بنیان اصلی تجربهٔ پایدار معنا را تشکیل می‌دهد و می‌تواند در برابر تهدیدهای فکری و وجودی معاصر چون بحران معنا، نیهیلیسم، مسئلهٔ شر و واقعیت مرگ مقاومت کند.</p>

استناد: حجتی، غزاله. (۱۴۰۵). الگوی الهیاتی برای معنای زندگی ارزیابی نقادانهٔ چارچوب چهاربُعدی جی. ادوارد برت. نقدونظر، ۳۱(۲)، صص ۱-۲۹.

<https://doi.org/10.22081/jpt.2025.72739.2271>

ناشر: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.

© ۱۴۰۵ نویسنده‌گان دارندهٔ حق مؤلف مقالهٔ خود بدون محدودیت هستند»

نقد و نظر

الگوی الهیاتی برای معنای زندگی ارزیابی نقادانهٔ چارچوب چهاربُعدی جی. ادوارد برت

نشان می‌دهد که عقل قادر به درک پیشینی و مستقلِ بایدها و نبایدهای اصلی اخلاقی است. این فهم تجربه دینی زنده شامل عبادت، دعا و مشارکت در مناسک جمعی، در این میان نقشی محوری دارد؛ زیرا علاوه بر بازتولید معنا در زندگی فرد، پیوندهای اجتماعی و هویت دینی را تحکیم می‌کند و به مثابه منبعی برای تاب‌آوری روانی و اخلاقی عمل می‌نماید. در نهایت، نتیجه می‌گیریم که الهیات معنای زندگی قادر است هم چارچوبی نظری برای فهم چیستی معنا و هم راهبردی عملی برای بازسازی هویت اخلاقی، تقویت انسجام معنوی و مواجهه با بحران‌های وجودی و اجتماعی باشد. بدین ترتیب، معنا در این رویکرد نه تنها پاسخی به پرسش‌های بنیادین فرد است، بلکه نیرویی جهت‌بخش برای رفتار اخلاقی، تعامل اجتماعی و حفظ امید در بستر ایمان دینی به شمار می‌آید.

مقدمه

مسئله معنای زندگی یکی از پرسش‌های بنیادین و دیرپای فلسفه و الهیات است که همواره در طول تاریخ اندیشه بشری به شکل‌های مختلفی مطرح شده است. این پرسش، با وجود ظاهری ساده و بدیهی، به واسطه پیچیدگی‌های فلسفی، وجودی و تجربی خود، توجه فلاسفه، الهی‌دانان و متفکران معاصر را به خود جلب کرده است. معنای زندگی تنها مفهومی انتزاعی فلسفی نیست، بلکه واقعیتی تجربی است که در زندگی روزمره انسان‌ها نقشی تعیین‌کننده دارد و می‌تواند منشأ انگیزه‌ها، ارزش‌ها و حتی سلامت روانی و معنوی آن‌ها باشد. در این زمینه، الهیات معنای زندگی به مثابه شاخه‌ای از الهیات، کوششی نظام‌مند برای پاسخ به این پرسش است که چگونه می‌توان معنا را در پیوند با واقعیت الهی و آموزه‌های دینی تبیین و درک کرد.

در دوران معاصر، جی. ادوارد برت^۱ در مقاله کلاسیک خود با عنوان «الهیات معنای زندگی»^۲ بر اهمیت رویکرد تجربی و وجودی به این پرسش تأکید کرده و معتقد است که پرسش از معنا نباید تنها در سطح نظری و انتزاعی باقی بماند، بلکه باید همچون مسئله‌ای حیاتی و تجربه‌شده مورد توجه قرار گیرد (Barrett, 1969, p. 234). او چهار بُعد مهم معنای زندگی را مطرح می‌کند که شامل بُعد الهیاتی کلان، فردی، اجتماعی و فرجام‌شناختی است. کلیفورد ویلیامز^۳ نیز در کتاب خود با عنوان *معنای زندگی* این رویکرد را بسط می‌دهد و تجربه دینی را، نه صرفاً برهان عقلی بر وجود خدا، منبع اصلی احساس معنا معرفی می‌کند. او در تحلیل خود به اهمیت مشارکت در اعمال دینی مانند عبادت و دعا اشاره دارد که می‌توانند حس عمیق معنا را در زندگی فرد تقویت کنند (Williams, 2020, pp. 45-47).

می‌دانیم که در چند دهه اخیر پژوهش‌های مهمی درباره معنای زندگی از منظر فلسفه تحلیلی و فلسفه دین انجام شده است (Cottingham 2003; Metz 2013; Nozick 1981).

1. J. Edward Barrett
2. The Theology of the Meaning of Life
3. Clifford Williams

همچنین، در الهیات مسیحی و الهیات تطبیقی، مباحثی درباره نقش خدا، رستگاری، و غایت آفرینش در معنای زندگی مطرح شده است (Swinburne 2016; Craig 2008; Hick 1977). بخشی از این پژوهش‌ها به فارسی ترجمه شده و خود زمینه‌ساز شکل‌گیری آثاری تألیفی به زبان فارسی شده است؛ مجموعه‌ای ارزشمند از آن‌ها را می‌توان در دو شماره ویژه نشریه نقد و نظر (۲۹-۳۰ و ۳۱-۳۲) درباره معنای زندگی ملاحظه کرد. با این حال، کمتر پژوهشی کوشیده است چارچوبی نظام‌مند برای الهیات معنای زندگی ارائه دهد که در آن بُعد الهیاتی، بُعد تجربه زیسته، بُعد اخلاقی و بُعد فرجام‌شناختی در یک ساختار واحد جمع شوند، به‌ویژه، چارچوب برت، با وجود اهمیت آن در مکتوبات میان‌رشته‌ای، تاکنون در الهیات تحلیلی به صورت نقادانه و نظام‌مند بررسی نشده است. خلأ دانشی این پژوهش دقیقاً در همین نقطه است: پیوند دادن تحلیل مفهومی با الهیات نظام‌مند و نشان دادن جایگاه چهار بُعد معنای زندگی در یک الگوی الهیاتی یکپارچه. این مقاله در پی آن است با واکاوی نقادانه نظریه برت و مقایسه آن با تحلیل‌های ویلیامز، سهمی در تکمیل و توسعه این حوزه داشته باشد. در واقع، پرسش اصلی این است که معنای زندگی از منظر الهیات تحلیلی چگونه در چارچوبی منسجم قابل تبیین است و چهار بُعد پیشنهادی برت چگونه به این تبیین کمک می‌کنند. فرضیه‌مان این است که چارچوب چهاربُعدی برت، همراه با اصلاحات نقادانه و مقایسه با تحلیل‌های دیگر، می‌تواند ساختاری مناسب برای توضیح معنای زندگی از منظر الهیات تحلیلی فراهم آورد؛ ساختاری که رابطه خدا، رنج، اخلاق و امید فرجام‌شناختی را به‌صورتی هماهنگ توضیح می‌دهد. برای این منظور، از دو روش تحلیل مفهومی و تحلیل الهیاتی بهره می‌گیریم و بحث را در سه بخش اصلی سامان می‌دهیم: در بخش نخست، الهیات معنای زندگی در چارچوب مفهومی برت معرفی می‌شود؛ در بخش دوم، برخی چالش‌های فلسفی و الهیاتی معاصر تحلیل می‌گردد؛ و در بخش سوم، کاربردها و پیامدهای الهیات معنای زندگی بررسی می‌شود. در نهایت، این پژوهش می‌کوشد با اعمال اصلاحاتی در چارچوب مورد نظر برت، معنای زندگی را نه فقط به مثابه مفهومی نظری، بلکه همچون واقعیتی تجربی و وجودی بازشناسند؛ واقعیتی که در زندگی فردی و اجتماعی نقشی محوری دارد.

۱. الهیات معنای زندگی: چارچوب مفهومی برت

از مهم‌ترین چارچوب‌های مفهومی در حوزه الهیات معنای زندگی، رویکرد چندبُعدی جی. ادوارد برت در مقاله «الهیات معنای زندگی» است. این چارچوب، کوششی نظام‌مند برای فهم معنای زندگی در بستر الهیات مسیحی است؛ کوششی که بر آن است تا عناصر مختلف تجربه انسانی را در نسبت با هدف کلان الهی توصیف و تبیین کند. برت توضیح می‌دهد که معنای زندگی را نمی‌توان به یک بُعد محدود کرد، بلکه باید آن را در چهار بُعد اساسی فهمید که به صورتی مکمل و در تعامل با هم، معنا را شکل می‌دهند. این چهار بُعد عبارت‌اند از: ۱) بُعد الهیاتی کلان؛^۱ ۲) بُعد فردی یا شخصی؛^۲ ۳) بُعد اجتماعی یا اخلاقی؛^۳ ۴) بُعد فرجام‌شناختی.^۴ برخلاف بسیاری از نظریه‌های فلسفی، چارچوب مورد نظر برت فقط به یک بُعد از معنا محدود نمی‌شود، بلکه تلاش می‌کند معنای زندگی را در چهار سطح الهیاتی، شخصی، اخلاقی و فرجام‌شناختی توضیح دهد. این جامعیت، مدل برت را برای الهیات تحلیلی، به گزینه‌ای متمایز تبدیل می‌کند. با این حال، چنان‌که خواهیم دید، الگوی برت خالی از کاستی نیست؛ زیرا در تبیین بُعد شخصی، تمایز میان تجربه وجودی و وظیفه الهیاتی را به روشنی مشخص نمی‌کند. همچنین، بُعد فرجام‌شناختی در نظریه او به گونه‌ای بیان شده که بیش از حد به سنت مسیحیت متأخر متکی است؛ و هرچند قابلیت تطبیق بین‌ادیانی دارد، این ظرفیت را بالفعل نمی‌کند. همچنین، نظریه او نسبت میان معنا و رنج را بیشتر توصیفی می‌بیند تا تحلیلی. در ادامه، پس از تحلیل ابعاد چارچوب برت و بررسی چالش‌های پیش‌روی آن، خواهیم کوشید این کاستی‌ها را برطرف کنیم.

در مرکز چارچوب برت، معنای زندگی با هدف کلان الهی و غایت نهایی خلقت پیوند خورده است. از نظر او، زندگی زمانی معنا دار است که انسان در رابطه با خدا و در

1. God's Overarching Purpose
2. Vocational Dimension
3. Ethical Dimension
4. Eschatological Dimension

تحقق اراده و هدف او قرار گیرد (Barrett, 1969, p. 234). این بُعد اشاره به آن دارد که معنا تنها به حوزه تجربه‌ها و اهداف فردی محدود نمی‌شود، بلکه در متن یک طرح کلی و از پیش تعیین شده الهی - که شامل جهان و انسان است - معنا می‌یابد. به عبارت دیگر، معنای زندگی نوعی رابطه محوری با خداست که انسان را به سوی غایت کمال خود هدایت می‌کند. در این معنا، زندگی فرد نه فقط برای خود، بلکه در خدمت تحقق هدف الهی و پیروی از اراده خدا معنا پیدا می‌کند. این دیدگاه نزد فیلسوفان و الهی‌دانان بزرگی چون آگوستین و آکویناس نیز قابل تشخیص است که چنان‌که گفته شد، زندگی را فرایندی جهت یافته به سوی اتحاد با خدا می‌دانند. در نگاه برت، این بُعد الهیاتی کلان بستر و زمینه‌ای است که دیگر ابعاد معنا در آن قرار می‌گیرند و بدون آن، معنا تکه‌تکه و ناقص خواهد بود.

برت تأکید دارد که معنای زندگی، علاوه بر غایت کلان، بُعدی شخصی و منحصر به فرد نیز دارد که مربوط به تحقق وظایف، استعدادها و تعهدات فردی است (Barrett, 1969, pp. 235-236). در این بُعد، زندگی معنادار زندگی‌ای است که در آن فرد به صورت فعالانه و آگاهانه نقش و وظیفه خود را در جهان ایفا می‌کند. این بُعد با مفهوم رسالت فردی^۱ در الهیات، ارتباط نزدیکی دارد؛ مفهومی که به ویژه در سنت پروتستانیسم مورد توجه قرار گرفته است. براساس این نگاه، هر فرد با توجه به استعدادها، شرایط و موقعیت خود، نقشی خاص در تحقق هدف الهی بر عهده دارد و تحقق این نقش بخش مهمی از معنای زندگی او را تشکیل می‌دهد. بدین ترتیب، معنا در سطح فردی به تحقق مأموریت‌ها و اهداف مشخصی که فرد در زندگی خود برمی‌گزیند یا به آن‌ها فراخوانده می‌شود، مربوط می‌شود. این بُعد شخصی، علاوه بر اینکه به فرد حس مسئولیت و هدفمندی می‌دهد، به تقویت تجربه وجودی معنا کمک می‌کند (تامسون، ۱۳۹۴، صص ۶۴-۷۸).

اما از دید برت، زندگی معنادار نمی‌تواند تنها در سطح فردی باقی بماند؛ زیرا انسان

1. vocational calling

موجودی اجتماعی است و معنای زندگی با تعاملات با دیگران و و مسئولیت‌های اخلاقی نسبت به آنان پیوند دارد (Barrett, 1969, p. 236). این بُعد زندگی معنا دار را به زندگی‌ای اخلاقی و متعهد به ارزش‌هایی چون عدالت، عشق و خدمت به جامعه مرتبط می‌کند. در سنت مسیحی، تأکید بر محبت به هم‌نوعان و خدمت به دیگران، از اصول اساسی شمرده می‌شود که به زندگی معنا می‌بخشد (متی ۲۲: ۳۷-۴۰). برت با ارجاع به این آموزه‌ها نشان می‌دهد که تحقق معنای زندگی در بُعد اجتماعی مستلزم توجه و پاسخ‌گویی به نیازها و حقوق دیگران است و این اخلاقیات اجتماعی بخشی از چارچوب الهیاتی معنا به شمار می‌آیند. براین اساس، زندگی‌ای که به صورتی خودخواهانه و منزوی پیش رود، از منظر معنای زندگی، ناقص و بی‌معنا خواهد بود؛ زیرا معنا بخشی از یک ساختار کلی است که در آن فرد به مثابه عضو جامعه، در ایفای نقش اخلاقی خود مؤثر است.

بعد چهارم که در الهیات مسیحی اهمیت ویژه‌ای دارد، بُعد فرجام‌شناختی یا مربوط به آخرالزمان و تحقق‌نهایی اهداف الهی است (Barrett, 1969, p. 237). این بُعد، معنای زندگی را به چشم‌انداز نهایی و استمرار زندگی پس از مرگ پیوند می‌دهد و امید به تحقق‌نهایی معنا را در آینده‌ای فراتر از زندگی کنونی فراهم می‌آورد. در این بُعد، زندگی فعلی بخشی از فرایندی طولانی‌مدت دیده می‌شود که در نهایت، به تحقق کامل هدف الهی و اتحاد با خدا ختم می‌شود. این چشم‌انداز فرجام‌شناختی به انسان‌ها امید و انگیزه می‌دهد که حتی در مواجهه با رنج و دشواری، زندگی خود را معنا دار و هدفمند ببینند و در مسیر تعالی الهی ثابت قدم بمانند. دیدگاه برت در این زمینه برگرفته از آموزه‌های کتاب مقدس و سنت مسیحی است که زندگی ابدی و تحقق‌نهایی عدالت و محبت الهی را نوید می‌دهد (مکاشفه یوحنا ۲۱: ۱-۴).

۲. چالش‌هایی برای الهیات معنای زندگی

به‌رغم مزیت‌های نظری و عمل چارچوب پیشنهادی برت برای الهیات معنای زندگی، در مقابل چارچوب او دست‌کم چهار چالش عمده وجود دارد. در این قسمت به طرح این چهار چالش می‌پردازیم. چالش نخست، نقش و جایگاه خدا در شکل‌گیری و تثبیت

معناست که گرچه در چارچوب برت محوری و آشکار است، به‌طور کلی، در بحث از معنای زندگی از کلیدی‌ترین و پرمناقشه‌ترین مباحث است. در این زمینه، دیدگاه‌های پرشماری از منظر فلسفی و الهیاتی مطرح شده است که محور اصلی آن‌ها پاسخ به این پرسش بنیادین است که آیا اساساً معنای زندگی به خدا وابسته است یا می‌توان معنا را به‌صورتی مستقل و بدون نیاز به وجود خدا تبیین کرد. در الهیات سنتی، به‌ویژه در سنت مسیحی، خدا منبع و غایت نهایی همه‌چیز شناخته می‌شود و معنای زندگی تنها در نسبت با او قابل فهم است. عبارتی که در مقدمه مقاله از آگوستین و آکویناس نقل شد نشان می‌دهد که برای آنان هیچ معنایی فراتر از رابطه با خدا برای انسان متصور نیست. باین حال، در فلسفه معاصر، بحث از جایگاه خدا در معناداری زندگی میان دو دیدگاه عمده تقسیم می‌شود: دیدگاه خدا‌باورانه و دیدگاه غیردینی.

فلسوفانی همچون آلوین پلنتینگا و جان کاتینگهام استدلال می‌کنند که معنای زندگی فقط زمانی می‌تواند به‌طور کامل محقق شود که فرد در ارتباط با خدا قرار داشته باشد و زندگی خود را در پیروی از اراده الهی بگذراند. پلنتینگا تأکید می‌کند که ایمان به خدا و ارتباط با او نه‌فقط معنای زندگی را تثبیت می‌کند، بلکه امکان تحقق ارزش‌های اخلاقی و معنوی عمیق‌تر را فراهم می‌آورد. کاتینگهام نیز بر ضرورت خدا به‌مثابه منبع غایت نهایی و معیار ارزش‌ها تأکید می‌کند و معتقد است که معنای زندگی بدون این محور اصلی به جایی نمی‌رسد. در مقابل، فیلسوفانی مانند تامس نیگل و تدنوس متز معتقدند که معنای زندگی می‌تواند مستقل از وجود خدا و در چارچوبی غیردینی تبیین شود. نیگل در مقاله مشهور خود با عنوان «پوچی»^۱ به این نکته اشاره می‌کند که حتی اگر جهان فاقد غایت الهی باشد، انسان می‌تواند زندگی معناداری تجربه کند (Nagel, 1971, pp. 720-722). متز نیز در تحلیل خود، ضمن دفاع از امکان معنای زندگی در جهان بدون خدا، ساختارهای هدفمند و ارزشمندی را که انسان‌ها به‌طور عقلانی برای خود تعریف می‌کنند به‌مثابه پایه‌های معنا معرفی می‌کند (Metz, 2013, pp. 120-).

1. The Absurd

130). او بر این باور است که معنای زندگی - حتی در جهانی فاقد خدا - می تواند بر پایه مشارکت انسان در ارزش های غیرشخصی شکل گیرد؛ ارزش هایی مانند شناخت، خلاقیت، تعالی اخلاقی و کمک به دیگران. به نظر او، اگر انسان بتواند به شیوه ای عقلانی در فعالیت هایی درگیر شود که ذاتاً ارزشمند و فراتر از منافع شخصی اند، آنگاه زندگی او - حتی بدون چارچوب خدا باورانه - می تواند معنادار باشد.

چالش دوم، بحران معنا و نیهیلیسم است. این بحران تنها نظری یا فلسفی نیست، بلکه ریشه در تحولاتی تاریخی و فرهنگی دارد که به ویژه از قرن هجدهم میلادی و با ظهور مدرنیته شدت یافته است. بحران معنا به وضعیتی گفته می شود که در آن افراد یا جوامع دچار فقدان هدف، ارزش و جهت گیری وجودی می شوند. این بحران گاه با احساس پوچی، سردرگمی و بی معنایی همراه است و می تواند به انزوا، افسردگی و حتی رفتارهای ویرانگر منجر شود (Taylor, 2007, pp. 68-72). در عصر مدرن، با کنار رفتن بسیاری از نظام های معنایی سنتی و کاهش نقش دین در زندگی عمومی، این بحران شدت یافته است. نیهیلیسم به معنای انکار وجود ارزش ها، معنا و هدف های ذاتی در جهان، نقطه اوج این بحران است. نیچه نیهیلیسم را نتیجه زوال باور به ارزش ها و هدف های مطلق و خدا باورانه می داند. او معتقد بود که «خدا مرده است» و این به معنای پایان همه ارزش های متافیزیکی و اخلاقی است (نیچه، ۱۳۸۲، صص ۲۰-۲۱). او دو نوع نیهیلیسم را مطرح می کند: نیهیلیسم منفعل که به حس پوچی و ناامیدی می انجامد؛ و نیهیلیسم فعال که مرحله گذار و فرصتی برای خلق ارزش های جدید تلقی می شود (لینچ، ۱۴۰۲، صص ۳۵۱-۳۶۷). کامو، از دیگر متفکران معاصر، نیز به بحران پوچی پرداخته است و زندگی را فاقد معنای ذاتی می داند؛ اما انسان را مسئول خلق معنا در مواجهه با این پوچی می شناسد (کامو، ۱۴۰۴؛ لینچ، ۱۴۰۲، صص ۴۶۷-۴۷۷).

برخی فلاسفه معاصر کوشیده اند به بحران معنا پاسخ دهند؛ برای نمونه چارلز تیلور با بازگشت به ارزش های معنوی و معنای زندگی در بستر «جهان زندگی»^۱ می کوشد معنا

1. lifeworld

را بازسازی کند (Taylor, 2007). متر نیز بر اهمیت ساختارهای هدفمند و ارزشمندی تأکید می‌کند که می‌توانند بی‌نیاز از متافیزیک مطلق‌انگاران، معنای زندگی را تثبیت کنند (Metz, 2013). اما از منظر الهیاتی، بحران معنا به واکنشی جدی و حیثیتی انجامیده است؛ برای نمونه پل تیلیش در کتاب خود با عنوان *شجاعت بودن*^۱ به اهمیت شجاعت بودن در جهان اشاره می‌کند؛ مفهومی که نزد او به معنای توانایی مقابله با ناامیدی و پوچی است و ریشه در ایمان به خدا دارد (Tillich, 1952, pp. 1-3). تیلیش معتقد است ایمان می‌تواند معنایی را فراهم آورد که فراتر از بحران‌های زندگی باشد و انسان را به‌سوی استمرار حیات و تعالی سوق دهد.

با این حال، واکنش‌های فلسفی و به‌ویژه الهیاتی به بحران معنا با مسئله‌ای دست‌به‌گریبان‌اند که از قدیمی‌ترین و پیچیده‌ترین مسائل در فلسفه دین و الهیات است: مسئله شر که باور به وجود خدای خیر مطلق، قادر مطلق و عالم مطلق را از طریق وجود شر و رنج در جهان به چالش می‌کشد. این سومین چالش پیش‌روی چارچوب برت است و نه فقط دغدغه‌ای فلسفی بلکه واقعیتی تجربی است که همه انسان‌ها در طول زندگی خود با آن مواجه‌اند. به همین دلیل، هر نظریه‌ای درباره معنای زندگی، به‌ویژه نظریه الهیاتی، ناگزیر باید به این پرسش پاسخ دهد که زندگی چگونه می‌تواند در مواجهه با شر و رنج معنادار باشد (هنفلینگ، ۱۳۹۵، صص ۶۹-۷۶). به‌طور سنتی، شرور به دو دسته اصلی تقسیم می‌شوند: شرور اخلاقی و شرور طبیعی. شر اخلاقی به اعمال و رفتارهای نادرست انسان‌ها بازمی‌گردد که ناشی از آزادی اراده آنان است، مانند ظلم، خشونت و خیانت. اما شر طبیعی مربوط به بلایا، بیماری‌ها و فجایع طبیعی است که در کنترل انسان‌ها نیستند. افزون‌بر این، رنج شامل درد جسمی، عذاب روانی، ناامیدی و حتی فقدان است که می‌تواند ناشی از هر دو نوع شر باشد (Hick, 1966, pp. 23-30). این تقسیم‌بندی نشان می‌دهد که مسئله شر دارای ابعاد متنوعی است که هر کدام به پاسخ‌هایی خاص نیازمند است.

1. *The Courage to Be*

جی. آل. مکی^۱ در مقاله کلاسیک خود، «مسئله شر»، نمونه‌ای الگووار از دیدگاه خدانا‌باورانه را به نمایش می‌گذارد و بر ناسازگاری این گزاره‌ها تأکید می‌کند: ۱. خدا قادر مطلق است. ۲. خدا خیر مطلق است. ۳. شر وجود دارد. مکی استدلال می‌کند که نمی‌توان این سه گزاره را هم‌زمان پذیرفت و به همین دلیل، یکی از آن‌ها لزوماً باید رد شود (Mackie, 1955, pp. 200-212). اما در سنت مسیحی، دو نظریه عدل الهی سنتی به مثابه دفاعیه‌هایی علیه این تناقض مطرح شده‌اند: اول، نظریه عدل الهی آگوستین است که شر را عدم خیر می‌داند، نه وجود واقعی ایجابی. او معتقد است که شر نتیجه انحراف و نقص در اراده آزاد انسان است و خدا انسان‌ها را با اختیار آفریده است تا بتوانند آزادانه انتخاب کنند، حتی اگر انتخابشان به جانب شر میل داشته باشد (Augustine, 1998, VII). دوم، نظریه عدل الهی آکویناس است که شر را نقص و کمبود در طبیعت اشیا تعریف می‌کند و می‌گوید خدا اجازه می‌دهد شر برای تحقق خیرهای بزرگ‌تر و هدف‌های نهایی وجود داشته باشد (Aquinas, 2006, I, q.49, a.1). در دوره معاصر نیز جان هیک با نظریه «ساختن روح»^۲ بر این باور است که رنج و شر برای رشد اخلاقی و معنوی انسان‌ها ضروری است و کمال انسانی بدون آن‌ها ممکن نیست (Hick, 1966, pp. 220-221). ریچارد سویین‌برن نیز با تأکید بر آزادی اراده، می‌گوید وجود شر لازمه واقعی بودن آزادی است و بدون آن انسان نمی‌تواند آزادانه عمل کند (Swinburne, 1998, ch. 7).

اما فارغ از ارزش انتزاعی این پاسخ‌ها به مسئله شر، برت خود در چارچوب الهیات معنای زندگی بر ضرورت توجه به داده‌های تجربی درباره رنج تأکید می‌کند. به نظر او، رنج نه فقط مانع معنا نیست، بلکه می‌تواند منبع معنا و رشد عمیق‌تر در زندگی باشد (Barrett, 1969, p. 238). ویلیامز نیز رنج را به‌طور هم‌زمان مانع و فرصتی برای معنا می‌بیند. او تأکید می‌کند که تجربه دینی و ارتباط با خدا می‌تواند به بازسازی معنا در مواجهه با رنج کمک کند (Williams, 2020, pp. 50-55). این بازسازی معنا فراتر از پاسخ‌های منطقی و نظری است و به تجربه وجودی و رابطه شخص با خدا و جهان اشاره دارد. پذیرش رنج

1. J. L. Mackie
2. soul-making

به‌مثابه بخشی از فرایند تعالی، هم‌ذات‌پنداری با دیگران و امید به تحقق نهایی وعده‌های فرجام‌شناختی، از جمله راهکارهای الهیاتی در این مسیر هستند (لوری، ۱۴۰۳، صص ۲۳-۱۴۴).

چالش چهارم برای الهیات معنای زندگی پرسش از مرگ، استمرار معنا پس از مرگ و تأثیر این باور بر ساختار کلی معنا در زندگی انسانی است. این موضوع، با توجه به جایگاه ویژه‌ای که زندگی پس از مرگ در بسیاری از سنت‌های دینی دارد، در فهم ارتباط بین وجود زمینی و غایت نهایی انسان نقشی کلیدی ایفا می‌کند. چنان‌که دیدیم، برت به‌صراحت بُعد فرجام‌شناختی را به‌مثابه یکی از ابعاد چهارگانه معنای زندگی مطرح کرده است. به‌گفته او، معنای زندگی نمی‌تواند تنها در چارچوب زمان و محدودیت‌های زندگی زمینی فهمیده شود، بلکه معنای واقعی و کامل زندگی تنها در پیوند با غایت نهایی خلقت و تحقق وعده‌های الهی در زندگی پس از مرگ قابل دسترسی است. این بُعد فرجام‌شناختی به‌نوعی فرازمانی و فرامکانی بودن معنا را نشان می‌دهد و اهمیت امید به آینده‌ای سرشار از کمال و تحقق را برجسته می‌کند (لینچ، ۱۴۰۲، صص ۱۹۹-۲۰۲). برت معتقد است که بدون چشم‌انداز فرجام‌شناختی، زندگی فردی و جمعی دچار نوعی کسالت و پوچی می‌شود؛ زیرا محدود شدن معنا به زمان حال، و عدم امکان تحقق نهایی غایت، نوعی عدم تمامیت و نقصان معنا به بار می‌آورد (Barrett, 1969, pp. 236-240).

سنت‌های دینی عمده، از جمله مسیحیت، اسلام و یهودیت، به شکل‌هایی متفاوت به مسئله زندگی پس از مرگ پرداخته‌اند؛ اما همگی بر استمرار زندگی و اهمیت آن برای فهم معنا تأکید می‌کنند. در مسیحیت، آموزه‌هایی درباره رستاخیز، حیات جاودان، بهشت و جهنم وجود دارد که سرنوشت نهایی انسان را مشخص می‌کند؛ برای نمونه در انجیل متی آمده است: «و اینان به عذاب ابدی خواهند رفت، و برگزیدگان به حیات جاودان» (متی: ۲۵:۴۶). این بیان نشان‌دهنده ارتباط مستقیم میان زندگی دنیوی، اعمال و هدف نهایی است که در زندگی پس از مرگ محقق می‌شود (Kasper, 2012, pp. 105-110).

در اسلام نیز قرآن بارها به قیامت و حساب پس از مرگ اشاره کرده است و زندگی دنیوی را مقدمه‌ای برای حیات پس از مرگ می‌داند. در آیات پرشماری آمده است:

«پروردگار جان‌ها را هنگام مرگ قبض می‌کند» (زمر، ۴۲) و آن که می‌میرد در روز حشر حاضر است. این آموزه‌ها تأکید می‌کنند که زندگی پس از مرگ تکمیل‌کننده معنا و هدف زندگی کنونی است و بدون آن، معنا ناقص خواهد بود (Nasr, 2006, pp. 211-220).

از منظر فلسفی، استمرار معنا در زندگی پس از مرگ موضوعی بحث‌برانگیز است. تامس نیگل بر این باور است که معنا باید در چارچوب زندگی فعلی و تجربیات انسانی تبیین شود و نیازی به تکیه بر زندگی پس از مرگ ندارد (لوری، ۱۴۰۳، صص ۴۲۲-۴۶۰). از نظر نیگل، معنا بیشتر ناشی از سازگاری فرد با زندگی و دیدگاه او درباره جهان است، نه وعده‌های آینده (Nagel, 1971, pp. 716-727)؛ اما در مقابل، برخی فیلسوفان دین بر ضرورت و اهمیت چشم‌انداز فرجام‌شناختی برای پایداری معنا تأکید می‌کنند؛ برای نمونه جاناتان کوانویگ استدلال می‌کند که زندگی بدون امید به تحقق وعده‌های الهی و زندگی جاودان، در نهایت، معنای پایدار خود را از دست می‌دهد و رنج و زوال اجتناب‌ناپذیر را نمی‌توان توجیه کرد؛ برای مثال او به نقش مفهوم عدالت‌نهایی و تکمیل وجود اشاره می‌کند که در زندگی پس از مرگ تحقق می‌یابد (Kvanvig, 1993, ch. 2-3). این مناقشه نشان می‌دهد که از منظر فلسفی، چشم‌انداز فرجام‌شناختی نه فقط وعده‌ای دینی بلکه مؤلفه‌ای ضروری برای تکمیل و تثبیت معنا در زندگی انسان‌ها به شمار می‌آید.

توجه به بُعد فرجام‌شناختی در الهیات معنای زندگی، پیامدهای مهمی برای اخلاق، معنویت و روان‌شناسی دین دارد. از منظر اخلاقی، امید به زندگی پس از مرگ می‌تواند انگیزه‌ای برای پیروی از ارزش‌ها و رفتارهای اخلاقی فراهم کند و زندگی را هدفمند کند. از نظر روان‌شناختی نیز این امید می‌تواند به مقابله با اضطراب مرگ، رنج و فقدان کمک کند و منبع تسلی و آرامش باشد (Pargament, 1997, pp. 207-218). علاوه بر این، بُعد فرجام‌شناختی معنا را فراتر از محدودیت‌های زمانی و مکانی تعریف می‌کند و به مؤمنان امکان می‌دهد تا رنج‌ها و ناکامی‌های فعلی را در پرتو تحقق‌نهایی ارزش‌ها و هدف‌ها بنگرند. این نگاه معنا را به فرایندی تکاملی و روبه‌جلو تبدیل می‌کند که به‌رغم سختی‌ها، پایداری و امید را در تجربه زندگی تقویت می‌کند.

چارچوب مورد نظر برت با این چالش‌ها مواجه است؛ اما افزون‌بر آن، به نظر

می‌رسد کاستی‌هایی نیز دارد که نادیده گرفتن آن‌ها امکان دفاع فلسفی از آن را تضعیف می‌کند. نخستین کاستی به ابهام در نسبت میان بُعد الهیاتی کلان و بُعد شخصی معنا بازمی‌گردد. برت از یک سو، بر غایت الهی از پیش تعیین شده تأکید می‌کند و از سوی دیگر، بر رسالت و تجربه زیسته فردی انگشت می‌گذارد؛ اما به روشنی توضیح نمی‌دهد که در صورت تعارض میان تجربه وجودی فرد و آنچه اراده الهی تلقی می‌شود، کدام یک معیار نهایی معنا خواهد بود. این ابهام چارچوب او را در برابر انتقادهایی که از جانب نظریه‌های اگزیستانسیالیستی یا حتی برخی الهیات‌های انتقادی مطرح می‌شود، آسیب‌پذیر می‌کند. دومین کاستی، عدم تفکیک دقیق میان سطح توصیفی و سطح هنجاری معناست. در برخی مواضع، برت تنها توصیف می‌کند که دین‌داران چگونه معنای زندگی را تجربه می‌کنند؛ اما در مواضعی دیگر، به طور ضمنی مدعی است که زندگی فقط در صورتی واقعاً معنا دار است که در نسبت با خدا و غایت الهی سامان یابد. این جابه‌جایی میان توصیف و تجویز، بدون ارائه استدلال مستقل برای گذار از تجربه زیسته به الزام هنجاری، مسئله‌ساز است. به بیان دیگر، برت نشان نمی‌دهد چرا تجربه دینی باید معیاری عام برای معنای زندگی تلقی شود، نه فقط یکی از منابع ممکن معنا. سوم اینکه، هرچند برت مدعی است بُعد فرجام‌شناختی معنا قابلیت تعمیم فرادینی دارد، صورت‌بندی او به شدت متأثر از الهیات مسیحی متأخر و فهم خاصی از تاریخ نجات است. در نتیجه، مشخص نیست که آیا این بُعد می‌تواند در سنت‌های دینی غیرمسیحی یا حتی در قرائت‌های غیرتاریخی از دین نیز همان نقش تثبیت‌کننده معنا را ایفا کند یا نه. این مسئله نشان می‌دهد که چارچوب برت، دست کم در شکل اولیه خود، نیازمند بازسازی مفهومی است تا بتواند ادعای جهان‌شمولی یا حتی تعمیم‌پذیری بین‌ادیانی را به طور موجه حفظ کند.

برای ارزیابی دقیق‌تر توان تبیینی چارچوب چهاربُعدی برت، مناسب است آن را در مقایسه‌ای تحلیلی با نظریه‌های رقیب معاصر در معنای زندگی قرار دهیم. از برجسته‌ترین این نظریه‌ها، دیدگاه غیردینی متز است که معنا را بر پایه مشارکت عقلانی در فعالیت‌های ذاتاً ارزشمند، بدون ارجاع به خدا، تبیین می‌کند. مزیت اصلی نظریه متز در

استقلال آن، از مفروض‌های متافیزیکی دینی است. با این حال، این نظریه در توضیح چرایی الزام‌آور بودن معنا با دشواری مواجه است. اگر معنا تنها به مشارکت در ارزش‌های غیرشخصی فروکاسته شود، روشن نیست چرا فرد باید در شرایط رنج شدید یا بی‌عدالتی بنیادین همچنان خود را متعهد به این ارزش‌ها بداند. در این نقطه، چارچوب برت با ارجاع معنا به غایت الهی و افق فرجام‌شناختی، تبیینی باثبات‌تر از پایداری معنا در شرایط مرزی ارائه می‌دهد. همچنین، در مقایسه با دیدگاه تامس نیگل که معنا را بیش‌تر به نگرش فرد به زندگی و توانایی پذیرش وضعیت پوچی پیوند می‌زند، چارچوب برت از انسجام ساختاری بیشتری برخوردار است. نیگل آگاهانه از هرگونه تعهد متافیزیکی پرهیز می‌کند؛ اما همین پرهیز سبب می‌شود که نظریه او نتواند پیوندی روشن میان معنا، اخلاق و امید ترسیم کند. در مقابل، برت معنا را در شبکه‌ای از روابط الهیاتی، اخلاقی و اجتماعی جای می‌دهد که امکان تبیین هم‌زمان جهت‌مندی زندگی و تعهد اخلاقی را فراهم می‌آورد.

۱۹

با این حال، مقایسه تحلیلی نشان می‌دهد که چارچوب برت نیز بدون اصلاحات، از برخی مزیت‌های نظریه‌های رقیب بی‌بهره است. به ویژه، به نظر می‌رسد نظریه‌های غیردینی در پرهیز از انحصارگرایی دینی و توجه به تنوع تجربه‌های انسانی موفق‌تر عمل می‌کنند؛ از این رو می‌توان گفت چارچوب برت فقط در صورتی می‌تواند همچون مدلی برتر پذیرفته شود که ضمن حفظ پیوند الهیاتی معنا، از حیث مفهومی شفاف‌تر شود و امکان گفت‌وگو با رویکردهای غیردینی را به‌طور جدی فراهم آورد.

۳. الهیات معنای زندگی: کاربردها و پیامدها

اگر چارچوب برت را برای الهیات معنای زندگی مفروض بگیریم، می‌توان کاربردها و پیامدهای پرشماری را برای آن در نظر آورد. در اینجا، به‌طور خاص، به دو کاربرد مهم آن اشاره می‌کنیم، با این توضیح که کاربردهای الهیات معنای زندگی به این دو کاربرد منحصر نمی‌شوند. کاربرد نخست در حوزه اخلاق، به‌ویژه وجه اجتماعی آن است و کاربرد دوم به سلامت روان اختصاص دارد. بررسی این دو کاربرد نشان‌دهنده شیوه‌ای

است که اصولاً می‌توان از آن برای رویارویی با چالش‌هایی که در قسمت قبل به آن‌ها اشاره شد، استفاده کرد.

نخست به اخلاق می‌پردازیم. از مهم‌ترین کاربردهای الهیات معنای زندگی، نقش بنیادین آن در تبیین و تقویت اخلاق کاربردی است. وقتی معنا به‌مثابه پیوندی عمیق میان انسان و خدا و نیز تحقق غایت الهی فهمیده شود، معنا نه تنها مفهومی نظری باقی نمی‌ماند، بلکه به نیروی محرکه‌ای اخلاقی و انگیزشی تبدیل می‌شود که رفتارهای فردی و اجتماعی را شکل می‌دهد و مسئولیت‌پذیری اخلاقی را بخشی جدایی‌ناپذیر از زندگی معنا دار می‌سازد (یانگ، ۱۳۹۶، صص ۸۷-۹۸). در آثار جان کاتینگهام، تأکید ویژه‌ای بر وحدت زندگی اخلاقی و معنوی دیده می‌شود. کاتینگهام استدلال می‌کند که معنا و اخلاق به‌طور جدایی‌ناپذیری به هم مرتبط‌اند؛ زیرا زندگی معنا دار مستلزم پایبندی به ارزش‌های اخلاقی و تحقق فضایل انسانی است (Cottingham, 2003, pp. 115-120). از این منظر، معنای زندگی فراتر از جست‌وجوی خوشی یا موفقیت‌های مادی است و در خدمت تحقق هدفی متعالی و الهی قرار دارد که اخلاق را به‌مثابه بخشی ضروری و نه اختیاری در بر می‌گیرد.

الهیات معنا با تأکید بر هدف الهی و رابطه انسان با خدا، چارچوبی اخلاقی فراهم می‌آورد که می‌تواند در مواجهه با بحران‌های اخلاقی معاصر مانند بی‌عدالتی، فقر، نابرابری‌های اجتماعی و تخریب محیط‌زیست نیز راهگشا باشد. استنلی هاورواس^۱ از متفکران برجسته الهیات اخلاقی، معتقد است که معنای زندگی، به‌ویژه زمانی که در قالب باورهای دینی و تعهدات الهی تعریف شود، به فرد و جامعه انگیزه می‌دهد تا به سوی تحقق عدالت، صلح و رحمت گام بردارند و در نتیجه، زندگی معنا دار و اخلاقی را هم‌زمان تحقق بخشند (Hauerwas, 2001, p. 201). این نگرش الهیاتی به معنای زندگی، اخلاق را تنها مجموعه‌ای از قوانین یا دستورهای بیرونی نمی‌بیند، بلکه آن را همچون دعوتی درونی و پاسخ به کمال خدا که در وجود انسان تصویر شده است، مطرح می‌کند. بدین ترتیب، اخلاق امری دینی و معنوی تلقی می‌شود که معنای زندگی را

1. Stanley Hauerwas

عمق می‌بخشد و انسجام درونی آن را تأمین می‌کند.

علاوه بر این، الهیات معنا در حوزه اخلاق کاربردی می‌تواند همچون منبعی الهام‌بخش در برنامه‌های اجتماعی، آموزشی و درمانی به کار گرفته شود. در زمینه آموزش، تبیین ارتباط معنا و اخلاق به کودکان و جوانان زمینه‌ساز شکل‌گیری شخصیت اخلاقی و توجه به ارزش‌های متعالی می‌شود. در حوزه سیاست‌گذاری اجتماعی، توجه به معنای زندگی می‌تواند محور اصلاحات ساختاری در جهت کاهش نابرابری و تقویت عدالت اجتماعی باشد. همچنین، در مراقبت‌های روانی - اجتماعی، الهیات معنا با تأکید بر اهداف والای انسانی و پایبندی به ارزش‌های اخلاقی می‌تواند به بهبود کیفیت زندگی افراد کمک کند (Pargament, 1997, pp. 207-218).

از سوی دیگر، از جنبه‌های مهم الهیات معنا و اخلاق کاربردی، توانایی الهیات معنا در پاسخ به بحران‌های معاصر است که منشأ بسیاری از مشکلات اجتماعی و فردی به شمار می‌آید. بحران‌هایی مانند بی‌معنایی، ناامیدی و سردرگمی اخلاقی، هنگامی که با چارچوبی الهیاتی و معنابخش روبه‌رو شوند، فرصتی برای بازسازی هویت اخلاقی و ایجاد انسجام روانی و اجتماعی فراهم می‌آورند (یانگ، ۱۳۹۶، صص ۳۱۴-۳۲۶). به عبارت دیگر، الهیات معنای زندگی، به مثابه چارچوبی منسجم، امکان تحلیل انتقادی رفتارهای اخلاقی، انگیزه‌ها و پیامدهای آن‌ها را فراهم می‌کند و می‌تواند به بسط اخلاق کاربردی جامعی منتهی شود که پاسخ‌گوی نیازهای بنیادین انسانی در عصر مدرن باشد.

اما علاوه بر اخلاق، الهیات معنای زندگی نقشی اساسی در سلامت روان معنوی انسان، یعنی ساحت درونی زندگی آنان، ایفا می‌کند. معنای زندگی از نیازهای بنیادین انسان است و بر به‌زیستی روانی و معنوی فرد تأثیری عمیق دارد و فقدان آن می‌تواند زمینه‌ساز بروز اختلال‌های روان‌شناختی، احساس پوچی و بحران‌های وجودی شود. در این زمینه، همکاری میان الهیات و روان‌شناسی، به‌ویژه شاخه‌هایی چون روان‌شناسی مثبت^۱ و معنادرمانی^۲

1. positive psychology

2. logotherapy

امکان فهمی جامع از نقش معنا در سلامت روان معنوی را فراهم می‌آورد. معنادرمانی که توسط ویکتور فرانکل بنیان نهاده شده است، بر این اصل تأکید دارد که جست‌وجوی معنا اصلی‌ترین نیروی محرکه انسان در مواجهه با رنج و بحران‌های زندگی است (Frankl, 1963, pp. 99-101). این دیدگاه کاملاً منطبق بر الهیات معنا است که معنا را در پیوند با خدا و تحقق هدف آسمانی می‌بیند. از منظر الهیاتی، معنای زندگی چارچوبی فراهم می‌آورد که فرد می‌تواند در آن احساس انسجام، امید و ارزش کند و این امر در سلامت روان معنوی نقشی حیاتی دارد (Pargament, 1997, pp. 207-218).

برت در چارچوب پیشنهادی خود، معنا را الگویی از روابط منسجم و پایدار میان انسان و خدا، جهان و خویشتن تعریف می‌کند. این الگو به افراد کمک می‌کند تا احساس امنیت روانی، ثبات عاطفی و آرامش معنوی را تجربه کنند. فقدان چنین الگویی، به‌ویژه در بحران‌های شخصی یا اجتماعی می‌تواند به احساس ناامیدی، اضطراب و آشفتگی درونی منجر شود. مطالعات روان‌شناختی متأخر نیز نشان می‌دهند که احساس معنا و هدفمندی در زندگی با سلامت روانی ارتباطی مثبت و قوی دارد (Ryff & Singer, 1998, pp. 1-28). افرادی که در زندگی خود معنا و هدف می‌یابند در برابر فشارهای روانی و شرایط دشوار مقاومت بیشتری دارند و سطح افسردگی و اضطراب در آن‌ها به‌طور محسوسی پایین‌تر است. الهیات معنای زندگی این یافته‌ها را با تأکید بر بُعد روحانی و رابطه با خدا تعمیق می‌بخشد و نشان می‌دهد که معنای زندگی، فراتر از صرفاً احساسی روانی، پیوندی وجودی با واقعیتی متعالی است که در طول تاریخ تجربه شده و در آموزه‌های دینی تجلی یافته است (Koenig, 2012, pp. 1-24). این پیوند وجودی نه تنها سلامت روان معنوی را تقویت می‌کند، بلکه انگیزه‌های برای ادامه زندگی در شرایط دشوار، و معنادار کردن رنج‌ها فراهم می‌آورد.

علاوه بر این، الهیات معنا به صورت نظری و عملی می‌تواند در طراحی برنامه‌های درمانی و حمایتی مورد استفاده قرار گیرد. پژوهش‌های پارگامنت و همکارانش نشان می‌دهند که استفاده از منابع معنوی و دینی در مواجهه با مشکلات روانی و جسمانی، بهبود قابل توجهی در کیفیت زندگی بیماران ایجاد می‌کند (Pargament et al., 2013, pp. 9-20)؛

از این رو تلفیق الهیات معنا با روش‌های روان‌شناختی می‌تواند به شکل‌دهی رویکردهایی نوین در حوزه سلامت روان معنوی منجر شود. بنابراین اهمیت معنای زندگی در سلامت روان معنوی نه تنها برای افراد، بلکه برای جوامع و فرهنگ‌ها نیز دارای اهمیت است. جوامعی که معنویت و باورهای دینی را به‌مثابه بخشی از زیست اجتماعی خود حفظ می‌کنند، در مقایسه با جوامع غیردینی‌تر، به‌لحاظ شاخص‌های به‌زیستی روانی و اجتماعی موفق‌تر عمل می‌کنند (Ellison & Levin, 1998, pp. 700-720). این واقعیت اهمیت بازخوانی و تقویت الهیات معنای زندگی را در عصر کنونی که بحران‌های روانی و معنوی افزایش یافته‌اند، دوچندان می‌کند.

علاوه بر این‌ها، تجربه دینی روزمره، از مهم‌ترین عرصه‌هایی است که الهیات معنای زندگی به‌شکلی عینی و ملموس در درون زندگی انسان تحقق می‌یابد. برخلاف رویکردهای صرفاً فلسفی یا نظری که به معنای زندگی به‌مثابه پرسشی انتزاعی می‌نگرند، تجربه دینی روزمره معنای زندگی را در فعل و انفعالات زنده، عملی و مستمر انسان با خدا، خود و جامعه تبلور می‌دهد. این تجربه‌ها که از طریق عبادت، دعا، مناسک دینی و تعامل اجتماعی در چارچوب ایمان دینی شکل می‌گیرند، نه تنها پیوندهای معنوی را تحکیم می‌کنند، بلکه منبعی حیاتی برای احساس معنا، هدفمندی و انسجام روانی فراهم می‌آورند. کلیفورد ویلیامز ضمن تحلیل‌هایی پدیدارشناختی تأکید می‌کند که مشارکت فعالانه در زندگی دینی، به‌ویژه عبادت و مناسک جمعی، تجربه‌ای عمیق از تعلق، معنا و امید را به مؤمنان هدیه می‌دهد (Williams, 2020, pp. 130-145). این تجربه‌ها از یک سو، هویت دینی فرد را تقویت می‌کنند و از سوی دیگر، او را در مواجهه با بحران‌ها و ناپایداری‌های زندگی مقاوم می‌سازند. همچنین، ویلیامز نشان می‌دهد که این تجربه‌های روزمره دینی به‌صورت پویایی معنا را بازتولید می‌کنند و به‌شکل چرخه‌ای مستمر، فرد را به‌سوی تحقق هدف‌های الهی و رشد معنوی سوق می‌دهند.

از منظر روان‌شناختی، پژوهش‌ها حاکی از آن است که حضور فعالانه و مستمر در مناسک دینی و حمایت اجتماعی مرتبط با آن، با سلامت روان و کاهش اضطراب و افسردگی ارتباطی مثبت و قوی دارد (Zinnbauer & Pargament, 2005, pp. 21-42)؛ برای نمونه

حمایت اجتماعی حاصل از جامعه دینی به طور مؤثری احساس تعلق و امید را افزایش می‌دهد و به مثابه عاملی محافظت‌کننده در برابر فشارهای روانی عمل می‌کند. این یافته‌ها اهمیت حیات دینی روزمره را در حفظ و ارتقای سلامت روان معنوی تأیید می‌کنند و نشان می‌دهند که معنا در زندگی تنها مفهومی ذهنی نیست، بلکه در عرصه‌های عملی زندگی تجلی می‌یابد. دعا و عبادت، به مثابه دو عنصر کلیدی تجربه دینی روزمره، در ایجاد و تثبیت معنا نقش بسیار مهمی ایفا می‌کنند. دعا نه فقط فرصتی برای گفت‌وگو و ارتباط مستقیم با خداست، بلکه در آن فرد می‌تواند فعالانه و پویا معنا را در زندگی خود جست‌وجو و تجربه کند. عبادت نیز به مثابه عملی جمعی و فردی، ضمن تقویت ارتباط با خدا، فضای مناسبی برای بازشناسی ارزش‌ها و اهداف معنوی فراهم می‌آورد که به تقویت حس جهت‌گیری و انسجام درونی می‌انجامد (McCullough & Willoughby, 2009, pp. 69-93). علاوه بر این، مشارکت در مناسک جمعی دینی حس تعلق به جامعه‌ای معنوی را فراهم می‌آورد که از طریق پیوندهای اجتماعی، حمایت و مشارکت، به تجربه معنا عمق و ثبات می‌بخشد. این مناسک و فعالیت‌های دینی، ضمن فراهم کردن فرصتی برای یادآوری و بازتولید باورها و ارزش‌های الهی، فرد را در جریان معنوی زنده‌ای قرار می‌دهند که باعث افزایش تاب‌آوری روانی و مقابله مؤثر با چالش‌ها و بحران‌های زندگی می‌شود.

همچنین، تجربه دینی روزمره فرصتی برای بازآفرینی معنا فراهم می‌کند؛ یعنی در مواجهه با رنج، ناامیدی و بحران‌های وجودی، این تجربه‌ها می‌توانند بار دیگر معنای زندگی را برای فرد زنده کنند و او را به سوی امید، صبر و رشد معنوی هدایت نمایند. این نکته در الهیات معنا بسیار اهمیت دارد؛ زیرا معنا فرایندی پویا و زنده در نظر گرفته می‌شود که در طول زمان و در شرایط مختلف زندگی بازتعریف می‌شود و تحقق می‌یابد (هفتلینگ، ۱۳۹۵، صص ۷۹-۸۱). در نتیجه، الهیات معنای زندگی از طریق توجه به تجربه دینی روزمره، به ما یادآوری می‌کند که معنا، علاوه بر اینکه موضوعی فلسفی و انتزاعی است، حقیقتی زیسته و ملموس است که در زندگی هرروزه مؤمنان جاری است و به آن شکل و جهت می‌دهد. این واقعیت اهمیت توجه به ابعاد عملی، اجتماعی و روانی تجربه

دینی را در مطالعات الهیات معنا برجسته می‌کند و ضرورت بسط پژوهش‌های میان‌رشته‌ای در این زمینه را افزایش می‌دهد.

نتیجه‌گیری

این مقاله با طرح این پرسش آغاز شد که معنای زندگی از منظر الهیات تحلیلی چگونه در چارچوبی منسجم قابل تبیین است و چارچوب چهارمعدی جی. ادوارد برت تا چه اندازه می‌تواند پاسخ‌گوی این پرسش باشد. تحلیل ما نشان داد که چارچوب برت، در شکل اولیه خود، اگرچه از جامعیت مفهومی برخوردار است، از نظر تحلیلی با کاستی‌هایی روبه‌رو است که مانع از دفاع فلسفی کامل از آن می‌شود. با این حال، استدلال کردیم که این چارچوب، در صورت بازسازی مفهومی و تفکیک دقیق سطوح هنجاری و توصیفی معنا، می‌تواند مدلی قابل دفاع برای تبیین الهیاتی معنای زندگی فراهم آورد؛ مدلی که امکان پیوند میان غایت الهی، تجربه زیسته فردی، تعهد اخلاقی و امید فرجام‌شناختی را به‌شکلی منسجم فراهم می‌کند.

از سوی دیگر، بررسی چالش‌های معاصرمانند بحران معنا، نیهیلیسم، مسئله شر و رنج نشان داد که الهیات معنا می‌تواند با ارائه پاسخ‌هایی چندوجهی، به بازسازی و احیای معنای زندگی کمک کند. به‌ویژه رویکردهایی که رنج را نه فقط مانع بلکه گاه منبع معنا می‌دانند امکان درک نوینی از تجربه انسانی و ارتباط آن با خدا را فراهم می‌آورند. این دیدگاه‌های نوین الهیاتی که به نظریه‌های کلاسیک عدل الهی افزوده شده‌اند، نشان از پویایی و توانمندی الهیات معنا در مواجهه با پرسش‌های عمیق فلسفی و اخلاقی دارند. نشان داده شد که معنای الهیاتی زندگی در سلامت روان معنوی و اخلاق اجتماعی نقشی حیاتی دارد. در سطح کاربردی نیز نشان داده شد که در تجربه دینی روزمره به‌مثابه بستر اصلی تحقق معنا، عبادت، دعا و مناسک جمعی نه فقط آیین‌هایی نمادین، بلکه منابعی زنده و پویا برای کسب معنا و تقویت هویت دینی و روانی هستند. این امر اهمیت توجه به ابعاد عملی و اجتماعی معنای زندگی را در مطالعات آینده بیش از پیش آشکار می‌کند. از منظر الهیات، معنای زندگی نیرویی است که نه فقط

انگیزه‌بخش رفتارهای اخلاقی فردی و اجتماعی است، بلکه همچون عامل پایداری و تاب‌آوری روانی نیز عمل می‌کند. پیوند میان الهیات معنا و روان‌شناسی مثبت و معنادرمانی گواهی بر ضرورت تعامل‌های میان‌رشته‌ای است تا بتوان به فهم عمیق‌تری از معنای زندگی و پیامدهای آن در زندگی انسان‌ها دست یافت.

در نتیجه، الهیات معنای زندگی باید حوزه‌ای پویا و چندوجهی در نظر گرفته شود که علاوه بر تبیین‌های فلسفی، به ابعاد تجربی، روان‌شناختی و اجتماعی معنا نیز توجه دارد. چنین رویکردی می‌تواند به توسعه گفت‌وگوهای نوین در الهیات معاصر کمک کند و راه را برای پژوهش‌هایی میان‌رشته‌ای باز کند که هم به نیازهای معنوی و هم به چالش‌های عملی انسان معاصر پاسخ می‌دهند. این پژوهش‌ها چند کارکرد مشخص دارند: (۱) ادغام الهیات معنا با روان‌شناسی، جامعه‌شناسی و مطالعات فرهنگی برای درک بهتر چگونگی تحقق معنا در زندگی معاصر؛ (۲) تحلیل‌های میدانی درباره نقش عبادت، دعا و مشارکت دینی در ایجاد و حفظ معنا در زندگی روزمره؛ (۳) مطالعه تطبیقی الهیات معنا در ادیان مختلف و فرهنگ‌های متنوع برای شناخت عناصر مشترک و متمایز معنادرمانی؛ (۴) تدوین چارچوب‌های عملیاتی برای مقابله با بحران‌های اخلاقی معاصر بر پایه پیوند معنا و اخلاق در زندگی فردی و اجتماعی؛ (۵) کاوش در چگونگی به‌کارگیری الهیات معنا برای تقویت تعهد اخلاقی به محیط‌زیست و عدالت اجتماعی. بدین ترتیب، با اتکا بر چنین پژوهش‌هایی، الهیات معنای زندگی می‌تواند با بهره‌گیری از منابع غنی دینی و روش‌های نوین تحلیلی به ارائه پاسخی همه‌جانبه به این پرسش بنیادین بشر کمک کند و در بازسازی فرهنگ معنوی و اخلاقی جامعه نقشی محوری ایفا نماید. با این هدف، اینک می‌توان گفت چارچوب چهاربعدی برت، با اصلاحاتی که گفته شد، می‌تواند مدلی معتبر برای تبیین الهیاتی معنای زندگی فراهم آورد. این مدل نشان می‌دهد که معنای زندگی نه در یک عامل منفرد، بلکه در پیوند چهار سطح غایت الهی، رسالت فردی، مسئولیت اخلاقی و امید فرجام‌شناختی شکل می‌گیرد و معنای زندگی را در رابطه با خدا و تجربه زیسته ایمان تبیین می‌کند.

فهرست منابع

* کتاب مقدس (ترجمه هزاره نو)

تامسون، گرت. (۱۳۹۴). معنای زندگی (مترجم: غزاله حجتی و امیرحسین خداپرست). تهران: نگاه معاصر.

کامو، آلبر. (۱۴۰۴). اسطوره سیزیف (مترجم: مهستی بحرینی). تهران: نیلوفر.

لوری، یووال. (۱۴۰۳). سفر فلسفی در جست‌وجوی معنای زندگی (مترجم: سعید عابدی). تهران: ققنوس.

لینچ، استیون؛ جیمز، تارتاگلیا. (۱۴۰۲). معنای زندگی از دیدگاه فلاسفه بزرگ (مترجم: صبا ثابتی). تهران: ققنوس.

نیچه، فریدریش. (۱۳۸۲). چنین گفت زرتشت (مترجم: داریوش آشوری). تهران: آگه.

هنفلینگ، اسوالد. (۱۳۹۵). در جست‌وجوی معنا (مترجمان: امیرحسین خداپرست و غزاله حجتی). تهران: کرگدن.

یانگ، جولیان. (۱۳۹۶). فلسفه قاره‌ای و معنای زندگی (مترجم: بهنام خداپناه). تهران: حکمت.

Aquinas, T. (2006). *Summa theologiae: A concise translation* (T. McDermott, Trans.). Notre Dame: Christian Classics. (Original work published ca. 1265-1274)

Augustine. (1998). *Confessions* (H. Chadwick, Trans.). Oxford: Oxford University Press. (Original work published ca. 397-400)

Barrett, J. E. (1969). A theology of the meaning of life. *Zygon: Journal of Religion and Science*, 4(3), pp. 231-243. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9744.1969.tb00235.x>

Cottingham, J. (2003). *On the meaning of life* (2nd ed.). London: Routledge.

Craig, W. L. (2008). *Reasonable faith: Christian truth and apologetics* (3rd ed.). Wheaton: Crossway.

Ellison, C. G., & Levin, J. S. (1998). The religion-health connection: Evidence, theory, and future directions. *Health Education & Behavior*, 25(6), pp. 700-720. <https://doi.org/10.1177/109019819802500603>

- Frankl, V. E. (1963). *Man's search for meaning*. Boston: Beacon Press.
- Hauerwas, S. (2001). *Performing the faith: Bonhoeffer and the practice of nonviolence*. Grand Rapids: Brazos Press.
- Hick, J. (1966). *Evil and the God of love* (2nd ed.). London: Palgrave Macmillan.
- Kasper, W. (2012). *The God of Jesus Christ* (M. F. Cusato, Trans.). London: Bloomsbury.
- Koenig, H. G. (2012). *Handbook of religion and mental health* (2nd ed.). San Diego: Academic Press.
- Kvanvig, J. L. (1993). *The problem of hell*. Oxford: Oxford University Press.
- Mackie, J. L. (1955). Evil and omnipotence. *Mind*, 64(254), pp. 200-212.
- McCullough, M. E., & Willoughby, B. L. (2009). Religion, self-regulation, and self-control: Associations, explanations, and implications. *Psychological Bulletin*, 135(1), pp. 69-93. <https://doi.org/10.1037/a0014213>
- Metz, T. (2013). *Meaning in life: An analytical study*. Oxford: Oxford University Press.
- Nasr, S. H. (2006). *The heart of Islam: Enduring values for humanity*. San Francisco: HarperOne.
- Nagel, T. (1971). The absurd. *Journal of Philosophy*, 68(20), pp. 716-727.
- Nozick, R. (1981). *Philosophical explanations*. Cambridge: Harvard University Press.
- Pargament, K. I. (1997). *The psychology of religion and coping: Theory, research, practice*. New York: Guilford Press.
- Pargament, K. I., Mahoney, J. J., & Koenig, H. G. (2013). Religion and health: The latest research and clinical applications. *Harvard Review of Psychiatry*, 21(1), pp. 9-20. <https://doi.org/10.1097/HRP.0b013e3182705a98>
- Ryff, C. D., & Singer, B. (1998). The contours of positive human health. *Psychological Inquiry*, 9(1), pp. 1-28. https://doi.org/10.1207/s15327965pli0901_1

- Swinburne, R. (1998). *Providence and the problem of evil*. Oxford: Oxford University Press.
- Swinburne, R. (2016). *The coherence of theism* (2nd ed.). Oxford: Oxford University Press.
- Taylor, C. (2007). *A secular age*. Cambridge: Harvard University Press.
- Tillich, P. (1952). *The courage to be*. New Haven: Yale University Press.
- Williams, C. (2020). *Religion and the meaning of life*. Oxford: Oxford University Press.
- Zinnbauer, B. J., & Pargament, K. I. (2005). Religiousness and spirituality. In *Handbook of the psychology of religion and spirituality* (R. F. Paloutzian & C. L. Park, Eds., pp. 21-42). New York: Guilford Press.

تصویر

الگوئی الهیاتی برای معنای زندگی ارزشی نقدانه چارچوب چهارمندی جی. ادوارد برت